

Az IFLA és az e-kölcsönzés

A könyvtárakat és információszolgáltatókat képviselő nemzetközi szervezet, az IFLA (*International Federation of Library Associations and Institutions*) 2013. február 21-én Londonban szervezett találkozót a könyvtárak és az e-könyvek kérdéskörével foglalkozó szakértők számára. [1] A meglehetősen drámai „Globális túlélési kérdés” alcímet viselő egynapos rendezvény nem az első IFLA workshop volt a témában: 2012 novemberében Hágában már tartottak egy megbeszélést az e-könyvkiadók/terjesztők és a könyvtárak képviselői, melynek előkészítéseként még tavasszal egy munkacsoport összeállított egy 15 oldalas anyagot az elektronikus könyvek könyvtári kölcsönzésének sajátos problémáiról. [2] Ebben a fogalmak meghatározásán („mi az az e-book?”, „jogilag mit jelent az e-kölcsönzés?”) és a könyvtárak feladatainak (egyenlő hozzáférés biztosítása, fogyatékkal élők ellátása, könyvtárközi kölcsönzés, hosszú távú megőrzés) felsorolásán túl összehasonlították a tudományos célú elektronikus publikálás és a nagyközönségnek szánt e-könyvkiadás eltérő üzleti modelljeit, valamint a felsőoktatási, illetve szakkönyvtárak és a közkönyvtárak különböző igényeit a digitális művekhez való hozzáférés és azok szolgáltatása terén. Hangsúlyozták továbbá a folyamatos párbeszéd szükségességét az érdekelt felek között, és olyan jogi keretek, fenntartható megoldások kialakítását sürgették, amelyek lehetővé teszik a könyvtáraknak, hogy az e-könyvek esetében is képesek legyenek évszázados küldetésük ellátására.

A 2013-as londoni műhelymegbeszélésen az IFLA vezetősége egy újabb fontos dokumentumot tett közzé [3], melyben néhány irányelvet fogalmaztak meg azoknak a könyvtári döntéshozóknak, akik e-könyvek vásárlásáról vagy előfizetéséről tárgyalnak a kiadókkal és a terjesztőkkel. Bár az IFLA 2001-ben már kiadott egy hasonló útmutatót [4], de az az akkori helyzetben elsősorban az online adatbázisok (jellemzően teljes szövegű folyóiratgyűjtemények) szolgáltatóival való szerződéskötéshez próbált segítséget adni. Az elmúlt években elterjedt mobil olvasóeszközökre letölthető e-könyvek esetében azonban más a könyvtárak és tartalom-előállítók, illetve -terjesztők viszonya, eltérő a digitális tartalom formája és használatának módja, és másfajta licencszerződéseket szokás kötni, ezért szükségesnek érezték, hogy ehhez az új helyzethez igazodó elveket is megfogalmazzanak a könyvtárak számára. A főbb különbségek az alábbi pontokban foglalhatók össze:

- A 2001-es alapelvek egy olyan helyzetre vonatkoztak, amelynél feltételezhető, hogy mind a tartalomszolgáltató, mind pedig az előfizető könyvtár megállapodásra törekszik. Az is jogos feltételezés volt, hogy egységes licenc feltételek alakíthatók ki a különböző online adatbázisok tulajdonosaival több vonatkozásban is. Az e-könyv kiadók – főleg a multinacionális cégek – viszont láthatóan húzódoznak a könyvtárakkal való szerződéskötéstől, és különösen attól, hogy együttesen kezdjenek ilyen tárgyalásokba, attól tartva, hogy ezzel megsértenek valamilyen versenyjogi szabályozást.
- Az e-book megjelenése megbonyolította a helyzetet, nem egyszerű ennek a médiának a beillesztése a könyvtári környezetbe, mert az olvasókészülékek gyártói/kereskedői (pl. Amazon, Apple) és a tartalom gazdái/terjesztői (pl. OverDrive, Amazon) olyan korlátozásokat építenek be, amelyek nehezítik az interoperabilitást, így az e-könyvek gyakran nem integrálhatók zökkenőmentesen a könyvtári információkereső rendszerekbe.
- Annak ellenére, hogy lehet már nagy e-könyvgyűjteményekre előfizetni, amikor ezek elérhetővé válnak a könyvtárban, az egyes könyvekre sokszor egyedi licenceket ír elő a kiadó vagy a közvetítő cég, melyek feltételeibe a könyvtárnak már nincs beleszólása.
- Gyakori az is, hogy az e-könyvkiadóknak földrajzilag korlátozott jogosítványa van egyes művekre, így nem tudnak hozzájárulni szerződésileg ahhoz, hogy ezek a könyvek olyan területekre is eljuthassanak a könyvtárközi kölcsönzéssel, ahol nekik nincs terjesztési joguk.
- Azt az e-folyóiratoknál bevált megoldást, hogy a könyvtárak konzorciumok keretében fizetnek elő a digitális tartalomra, az e-könyvek kiadói és viszonteladói kifejezetten akadályozni szokták.
- A gyors technológiai fejlődés és az ennek következtében változó olvasói igények kikényszerítik a hagyományos szolgáltatási és üzleti modellek megváltoztatását. A könyvtárak számára sok esetben nehéz vagy egyenesen lehetetlen, hogy a kereskedelemben forgalmazott e-könyveket beszerezzék és elfogadható feltételek mellett beépíthessék őket a szolgáltatásaikba, illetve hogy megőrizhessék hosszú távon is az írott kultúrának ezeket a hordozóit. A szerzők és a kiadók attól való félelmükben, hogy ezzel csökkenhet a piaci bevételük, akár teljesen megakadályozhatják, hogy a könyveiket a könyvtáraknak is eladják.

Az IFLA meggyőződése szerint a könyvtáraknak és a kiadóknak/szerzőknek tárgyalniuk kell, és ennek eredményeképpen megszülethetnek olyan kölcsönösen elfogadható licencfeltételek az e-könyvek esetében is, amelyek lehetővé teszik, hogy a könyvtárak úgy teljesíthessék alapcéljukat: a tudáshoz és az információhoz való hozzáférés biztosítását, hogy közben nem feltétlenül fenyegetik a kiadók és szerzők anyagi érdekeit. Az nem elfogadható, hogy utóbbiak szabják meg azt, hogy a könyvtárak a kereskedelemben forgalmazott e-könyveket felvehetik-e a gyűjteményükbe, vagy hogy kölcsönözhetik-e őket az olvasóiknak. A gyűjteményfejlesztési politika feletti kontrollnak a könyvtárak kezében kell maradnia, nem adható át a döntési jog a kiadóknak és a szerzőknek. Ha a szerzők/kiadók nem hajlandók eladni vagy bérbe adni reális feltételek mellett az e-könyveiket a könyvtáraknak, akkor a törvényhozásnak kellene erre rákényszeríteni őket. Különösen jogos ez az elvárás olyan esetekben, amikor az állam is támogatja a kiadókat vagy a szerzőket – ilyenkor a kormányzat kötelezhetné őket arra, hogy a könyvtárakon keresztül is biztosítsák a társadalom tagjai számára a hozzáférést az elektronikus publikációikhoz. Persze az e-bookpiac jelenleg nagyon különböző fejlettségű az egyes országokban, ami indokolhatja azt, hogy az elektronikus könyvek könyvtári szolgáltatásának feltételei eltérőek legyenek földrajzi régiók szerint, de az alábbi megállapítások mögötti elvek univerzálisan érvényesek.

1. A könyvtárak számára biztosítani kell annak lehetőségét, hogy bármely, kereskedelmi forgalomba került e-könyvet megvehessenek és/vagy előfizethessenek rá. A beszerzési és szolgáltatási feltételek a mű jellegétől és a könyvtárakat, illetve használóikat megillető jogoktól függhetnek. Ilyen feltételek vagy korlátok lehetnek például:
 - az egyidejű felhasználók maximális száma;
 - az az időszak, ameddig a könyvtárnak joga van hozzáférhetővé tenni az e-könyvet;
 - a végleges megvásárlás lehetősége, állandó hozzáférés biztosításával;
 - a megengedett kölcsönzések maximális száma;
 - a publikálás óta eltelt idő és a kiskereskedelmi eladások számának alakulása.

2. Tiszteletben tartva a szerzői jogi szabályokat, a könyvtáraknak eladott/licencelt e-könyvek esetében a copyright korlátozások mellett biztosítani kell azokat a kivételeket is, amelyeket a könyvtárak és használóik számára a jog lehetővé tesz:

- a mű egy részletének lemásolása;
- a dokumentum konvertálása hosszabb távú megőrzéshez (ha állandó hozzáférést vásárolt a könyvtár);
- a könyvtárközi kölcsönzésben való szolgáltatás;
- a dokumentum átalakítása olyan, fogyatékkal élők számára, akik a nyomtatott kiadásokat nem tudják használni.

A szabad felhasználásnak ezekben az eseteiben a könyvtáraknak meg kell adni a jogot arra, hogy megkerüljék a digitális másolásvédelmet.

3. A könyvtárakban elérhető e-könyveknek minden általánosan elterjedt olvasóeszközön használhatóknak kell lenniük.
4. A könyvtárak és felhasználóik számára lehetőséget kell adni arra, hogy kontrollálhassák a személyes adatok (pl. az olvasmányválasztási szokások) gyűjtését és felhasználását.
5. Ha egyes kiadók, szerzők vagy terjesztők nem engedik, hogy a könyvtárak hozzájussanak az e-könyv kiadványaikhoz, akkor a törvényhozásnak kell rábírnia őket arra, hogy ezt ésszerű feltételek mellett mégis megtegyék.

Hivatkozások

- [1] Az előadások prezentációi a <http://www.cilip.org.uk/ifla-mlas-seminar2013/pages/presentations.aspx> címen érhetők el.
- [2] <http://www.ifla.org/news/ifla-releases-background-paper-on-e-lending>
- [3] <http://www.ifla.org/node/7418>
- [4] <http://www.ifla.org/publications/ifla-licensing-principles-2001>

IFLA Principles for Library eLending (Utolsó módosítás: 2013. március 20.) <http://www.ifla.org/node/7418/>

(Drótos László)